

Daar komen de schutters

De Schutterij van Zutphen gemobiliseerd (1830/1834)

Rob Kammelar

Eind augustus 1830 begon de Belgische afscheidingsbeweging serieuze vormen aan te nemen. Soldaten uit de zuidelijke garnizoenen deserterden massaal. De gevechtskracht van de Nationale Armee smolt weg als sneeuw voor de zon. Koning Willem I probeerde uit alle macht verder uiteenvallen van zijn koninkrijk te voorkomen. De onlusten mochten niet overslaan naar het noorden. Het leger moest zo spoedig mogelijk weer op sterkte gebracht worden. Daartoe werd in oktober 1830 in het hele land de Schutterij mobiel verklaard. Dit artikel vertelt onder welke omstandigheden de mobilisatie van de Schutterij van Zutphen plaatsvond. In een volgend artikel zal worden verteld over de problemen die hier ontstonden doordat Zutphen was aangewezen als verzamelplaats voor de gemobiliseerde plattelandsschutters uit het Gelderse Noorderkwartier.

Te Wapen!

‘[...] Welaan! Te Wapen, op de dringende bede van Uwen Vorst. Te Wapen, voor de zaak van orde en van regt. Te Wapen, onder ootmoedig en biddend opzien tot den Almagtigen God, die Nederland en Oranje zoo dikwerf uit de grootste gevaren heeft gered. [...]’

Met deze nogal pathetische oproep richtte koning Willem I zich in zijn proclamatie van 5 oktober 1830 tot zijn onderdanen.¹ Om de Belgische opstand de kop in te drukken diende het uiteengevallen en gedemoraliseerde leger met spoed op sterkte gebracht te worden. Vrijwilligers

Koning Willem I (1772-1843) heeft de afscheiding van België nooit kunnen verkroppen. Hij hield zijn leger jarenlang paraat aan de grenzen. Pas in 1839 werd de milisie gedemobiliseerd, nadat in 1834 de schutters naar huis mochten. Staalgravure door Pierre Devlamynck naar een schilderij uit 1824 van J. Odevaere. (Stedelijk Museum Zutphen)

werden opgeroepen om het vaderland te verdedigen. Voor alle zekerheid liet Willem I op zijn proclamatie twee Koninklijke Besluiten volgen, respectievelijk op 10 en 11 oktober 1830. Deze voorzagen in de mobielmaking van de eerste ban van de dienstdoende én de rustende schutterijen in het hele land. De vrijetijds-soldaten van de Schutterij moesten de gaten in het leger dichten.

Uitingen van gekrenkte nationale trots waren er alom, maar massaal naar de wapenen grijpen deden 's konings onderdanen niet. Landelijk verbonden zich slechts achthonderd vrijwilligers

Vijf Leidse Jager-student-vrijwilligers voor herberg De Oranje Appel nemen een gevechtspauze tijdens de Tiendaagse Veldtocht (1831). Staande, een glas aannemend, geboren Zutphenaar Theodorus Conrad Martinus Mispelblom Beyer (1809-1837), zoon van wijnhandelaar Jan Jacob Mispelblom Beyer. Olieverfschilderij door Johanna Aleida Budde. (Stedelijk Museum Zutphen, bruikleen Sytzema-Colenbrander-Stichting)

voor onbepaalde tijd en nog eens zeshonderd voor een bepaalde periode.² De meeste vrijwilligers werden ingelijfd bij de Schutterij. Kennelijk lieten ook de Zutphenaren het nogal afweten, want enkele dagen na de proclamatie van de koning vond burgemeester P.J. Swaving een aansporing op z'n plaats:

'[...] Burgers van Zutphen! Het oogenblik is nu gekomen, dat Gijl.[ieden] het gevoel van uw hart niet langer behoeft te onderdrukken; snelt dus te Wapen; verdedigt – is het nood – uwe haardsteden en vrijheid; helpt de Regering en Orde onderschragen; bekommert u niet over het lot diegenen uwer betrekkingen, welke Gijl. mogelijk hulpeloos zouden achterlaten. – UEdr. belang is het onze; onderlinge ondersteuning wordt hiervan het pligmatig gevolg. – Zijt hierop gerust; begeeft u dus, daar waar uw manhafte arm de bestokers on-

zer welvaart en vrijheid zal beteugelen [...]'³

Slechts een handjevol Zutphenaren meldde zich vrijwillig, zoals H.W. Burkens, voormalig legerarts op Java, en Winold Abbing, tweede klerk ter secretarie. Abbing werd ingelijfd bij de Schutterij en van Burkens' aanbod werd geen gebruik gemaakt.

Ontbrekende uitrustingsstukken

Reeds drie dagen na het afkondigen van de mobilisatie kon schutterijcommandant luitenant-kolonel G.J. Lulofs melden dat hij al 145 schutters van de eerste ban én enkele vrijwilligers had ingelijfd. Het Zutphense contingent mocht zich keurcompagnie noemen⁴ en werd ingedeeld als 3e compagnie van het 1e bataljon van de 1e Afdeling Mobiele Gelderse Schutterij. Het bataljon telde zes compagnien, samengesteld uit de stedelijke Schutterij en van Gelderland.⁵

Aanzienlijk meer moeite kostte het om de gemobiliseerde schutters te kleden en te bewapenen. Er ontbrak van alles. Dat was ook b&w duidelijk, die alvast een krediet van vijfduizend gulden beschikbaar stelden voor aanschaf van monteringsstukken.⁶ De lijst waar schutterijcommandant Lulofs enkele dagen later mee kwam viel niet mee. Een

Maurits Jacob van Löben Sels (1795-1863) was onder meer notaris, wethouder en lid van de Provinciale Staten van Gelderland. In 1830 commandeerde hij als kapitein de keurcompagnie van de gemobiliseerde dienstdoende schutterij van Zutphen. Olieverfschilderij door een onbekende maker, ca. 1860. (Stedelijk Museum Zutphen)

greep uit de ontbrekende uitrustingsstukken: 208 geweren met bajonetten van nieuw Nederlands model, evenzovele bajonetschedes en patroontassen met bandelier; verder 192 bajonetskoppels, 200 lakense pantalone, evenzovele monteringsrokken en kapotjassen; verder onder meer sabels en sabelkoppels, sjako's, rode pompoenen met rode kwasten en rode slobkousen.⁷ Vrijwilligers moesten trouwens hun kapotjassen en kwartiermutsen zelf maar aanschaffen, besloot de gemeenteraad.⁸ Uiteindelijk lukte het om de mannen van de keurcompagnie zo goed als volledig gekleed en bewapend gereed te krijgen voor de afmars naar het zuiden.

Brief op poten

Voor het zover was, moest er nog één probleem opgelost worden. Wie kreeg het bevel over de compagnie? Er waren twee kandidaten: de kapiteins F.J. Colenbrander en M.J. van Löben Sels. Nog voordat de mobilisatie

De Schutterij

Met de wet van 11 april 1827 werd de Schutterij – een voortzetting van de Garde Nationale uit de Franse tijd – nieuw georganiseerd. Voor elke honderd zielen in een gemeente moesten twee man dienst doen in de Schutterij. In gemeenten van meer dan vijftienghonderd inwoners was de Schutterij dienstdoend. Voornaamste taak was het handhaven van orde en veiligheid in de eigen gemeente. Geregeld werden er exercities en schietoefeningen gehouden. De plattelandsschutterijen waren rustend en bestonden vaak alleen op papier. Ze werden pas actief in geval van nood. Vanaf zijn vijftiengste jaar was een man in principe schutterijplichtig. De dienst duurde vijf jaar, gevolgd door vijf jaren als reservist. Officieren werden benoemd door de koning, onderofficieren en korporaals door de plaatselijke commandanten. Ongehuwden en gehuwden zonder kinderen vormden de eerste ban, die bij dreigend gevaar het eerst gemobiliseerd werd. De overige mannen werden ingedeeld bij de tweede en derde ban. De meeste schutters – ook de officieren – oefenden overdag een beroep of ambacht uit, dat ze dienden te onderbreken zodra de dienst dat vereiste.

was afgekondigd, had Van Löben Sels, die getrouwd was met een dochter van burgemeester Swaving en vader van twee kleine kinderen, verklaard dat hij aan de oproep van zijn koning gehoor zou geven en vrijwillig de wapenen opnemen. Hij wist enkele collega-officieren, onder hen de eveneens gehuwde eerste luitenant Van Essen, te bewegen zijn voorbeeld te volgen. Twee officieren echter, kapitein Colenbrander en eerste luitenant Luzac, voelden daar niets voor, en wilden een dienstbevel daartoe afwachten. Colenbrander, die ongehuwd was, kwam nog diezelfde avond tegenover zijn meerdere luitenant-kolonel Lulofs terug op zijn weigering. Toen er geloot moest worden welke van de twee kapiteins het commando over de keurcompagnie zou krijgen, weigerde Van Löben Sels zich daaraan te onderwerpen. Hij schreef een brief op poten aan B&W, waarin hij de

Nederlandſche Schutterij.

Wil Kinderen hier deez' Prent nu koopen,

De Schutterij ziet men hier loopen.

Majoor.

Adjutant Majoor.

Kapitein.

Luitenant van Piquet.

Tamboer Majoer.

Tamboer.

Sergeant.

Korporaal.

Presenteer het Geweer.

Zetaf het Geweer.

In arm het Geweer, voorwaarts mars.

Te Amsterdam, bij de Erve H. RYNDERS, in de Tweede Tuinſtadsſtraat.

nummer 10

Officieren, onderofficieren en manschappen van de dienstdoende schutterij in uniformen uit het tweede kwart van de 19e eeuw. Centsprent, uitg. Erve H. Reijnders, Amsterdam (1781-1854). (Koninklijke Bibliotheek, Borms 0879, Den Haag)

houding van Colenbrander scherp hekelde. Hij stelde dat die zich door zijn aanvankelijke weigering gediskwalificeerd had en eiste daarmee impliciet het commando voor zich op.⁹

Ongewis avontuur

Dinsdag 2 november 1830 ging de Zutphense keurcompagnie, met aan het hoofd – jawel! – kapitein Maurits Jacob van Löben Sels, in alle vroegte op mars naar haar mobilisatiebestemming. Volgens officiële opgave van B&W was de troep 181 man sterk: 6 onderofficieren, 10 korporaaals, 156 schutters, 4 tambours en een fourier. Compagniescommandant kapitein Van Löben Sels werd bijgestaan door eerste luitenant J.L.C. van Essen en de beide tweede luitenanten W.J. Thieme en W.J. Swaving, zwager van kapitein Van Löben Sels.¹⁰ Een journalist gaf er het volgende verslag van:

‘De stad Zutphen heeft mede een krachtig antwoord gegeven op de stem van onzen geliefden Koning. Nadat de mobiel verklaarde schutterij, in de onderscheiden kerken, op laatstleden Zondag, den bijstand des Almagtigen had afgesmeekt, is deze keur-kompagnie, 184 man sterk, waaronder meer dan 70 vrijwilligers, op laatstleden Dingsdag te veld getrokken [...] Onder het spelen van ons geliefd volkslied en onder de luide toejuichingen van eene ontelbare en in onbeschrijflijke geestdrift opgevoerde menigte, trok onze manhafte schutterij, in de schoonste militaire houding, de stad uit. Buiten de poort gekomen begroette zij hare medeburgers met den kreet van: Leve de Koning! En duizendmaal werd die kreet herhaald en steeg van alle kanten als eene bede ten hemel. Daarop volgde eene lange rij van rijtuigen zoo wel van ingezetenen als naburige plaatsen, die er hunnen eer en vreugd in stelden en zich vrijwillig vereenigd hadden om hunnen gewapende medeburgers een eind wegs te voeren. Zoo ging de lange optogt en onze burgemeester voorop, die niet minder dan drie zonen vrij-

willig het zwaard voor het vaderland ziet dragen [...]’¹¹

In zijn enthousiasme overdreef de journalist echter het aantal vrijwilligers. Dat de Zutphense keurcompagnie in haar eentje vijf procent van alle vrijwilligers in het hele land zou hebben geleverd, lijkt erg onwaarschijnlijk. Uit het inlijvingsregister blijkt dat er tien vrijwilligers met de keurcompagnie uitmarcheerden, de officieren niet meegerekend. Onder hen was Winold Abbing.¹²

Behalve vrijwilligers waren er onder de schutters ook mannen die absoluut geen zin hadden in dit ongewisse avontuur. Wie het betalen kon regelde een vervanger. Wettelijk was dat volkomen in orde. Toen de compagnie vertrok, marcheerden er tien remplaçanten mee in haar gelederen. Nog eens zeventien andere schutters wisten na enkele maanden velddienst alsnog een vervanger te vinden. Sommige schutters losten na enige tijd hun remplaçant weer af, anderen bleven voorgoed weg. Een kwestie van geld ongetwijfeld.

B&W hadden bij het vertrek aan elke schutter een exemplaar laten uitreiken van het afscheidsvers dat dominee D. Bax speciaal voor de gelegenheid had geschreven:

‘[...] Gaat, Broeders! Gaat gerust op Gods geleide heen,
En straft het vuig verraad, zoo ’t onzen grond durft naderen!
Gij draagt het heilig zwaard voor Vorst en Vaderland,
Het bliksem’ in uw vuist ten schrik van moordenaren!
Keert in onze armen weer, gekroond met lauwerblaren!
Vaartwel! God zij uw schild! Nog eens de broederhand!’¹³

Met dergelijke regels binnen handbereik kon het moreel van de schutters wel een stootje hebben.

Geen vetpot

De schutters marcheerden naar Nijmegen, waar ze nog diezelfde dag aankwamen. Daar stelde de compagnie zich opnieuw onder het commando van Lulofs, die inmiddels was benoemd tot commandant van het gehele 1^e bataljon. Officier van gezondheid bij het bataljon was de Zutphense heelmeeester G.J. Milius. Enkele dagen later verkaste de compagnie naar Grave, waar ze voorlopig in garnizoen bleef. Hier begon compagniescommandant Van Löben Sels met het bijhouden van het menageboek. Sergeant Zeger Buitenhuis fungeerde als menagemeester. Er waren 162 man te voeden, 19 man minder dan er uit Zutphen waren vertrokken. Waar die ontbrekende schutters zijn gebleven is onduidelijk.

Op het menu stonden voornamelijk aardappels en wat groenten zoals kool en wortelen. Het eten werd op smaak gebracht met vet, azijn en peper. Vlees kregen de schutters zelden. Aan voeding werd vijftien cent per man per dag uitgegeven. Daarvan moesten trouwens ook het eetgerei en het stookhout betaald worden. En ook het geld voor de kapper ging er af.¹⁴ Met voormalig klerk Winold Abbing ging het uitstekend. Hij maakte in mei 1831 promotie en was nu al sergeant-majoor.

Achtergebleven gezinnen, die hun kostwinner moesten missen, werden door de stad onderhouden. Een vetpot was ook dat niet. De uitkeringen, die wekelijks werden uitbetaald, varieerden van zeventig cent tot twee gulden al naar gelang de gezinssamenstelling. In die eerste mobilisatiemaand november kregen 49 achtergebleven gezinnen ondersteuning.¹⁵

Consumptiebonnen

De Gelderse schutterscompagnieën werden ten slotte ingedeeld bij het veldleger en namen in augustus 1831 deel aan de Tiendaagse Veldtocht.¹⁶ Schutters die dachten dat ze daarna naar huis konden, kwamen bedrogen uit. Koning Willem I wenste zich nog niet neer

te leggen bij de feitelijke deling van zijn rijk, zoals overeengekomen in het Verdrag van Londen in november van dat jaar. Hij hield zijn leger paraat aan de zuidelijke grens. Pas in de loop van 1834 mochten de schutters terug naar hun gezinnen en hun baan.

Toen in de kantonnementen de geruchten rondgingen dat de schutters binnenkort naar huis mochten, greep Winold Abbing, inmiddels opgeklommen tot tweede luitenant, meteen naar de pen. Hij schreef een brief aan B&W van Zutphen, waarin hij solliciteerde naar de vrijgekomen post van de onlangs overleden commies De Longte. Abbing liet niet na te vermelden dat hij de eerste was die zich in oktober 1830 als vrijwilliger had gemeld, daarmee aangevend wel recht te hebben op die baan.¹⁷ Kennelijk vonden B&W dat ook, want in 1841 maakte Abbing alweer promotie en werd hij benoemd tot gemeente-ontvanger.¹⁸ Niet alle schutters kwamen er zo goed van af. Schutter Peter Cornelis van Brugge overleed op 13 februari 1831, terwijl hij met de compagnie in Nijmegen lag. Het is niet bekend waaraan hij is gestorven.¹⁹

De Zutphense schutters kwamen op 2 september 1834 thuis. Eerst was er het officiële welkom. Burgemeester Swaving hield een nogal plichtmatig welkomstspeechje. Hij sprak van ‘moed, trouw, volharding en ijverige pligtsbetrachting van de schutters, waarvoor hij onzen opregten dank betuigde’. Hij vervolgde met de aansporing: ‘Treedt thans terug in Uwen huiselijken kring en gedraagt U aldaer opnieuw even braaf als werkzame Burgers, als Gij U onder de wapenen als brave en dappere soldaten gedragen hebt.’²⁰ Kapelmeester Hess liet het muziekkorps van de Schutterij spelen als nooit tevoren, waarbij vooral de nieuwe schelleboom, chromatische bashoorn en Turkse bekkens, die hij speciaal voor deze gelegenheid van B&W had weten los te peuteren, in het gehoor vielen.²¹ Voor de manschappen ten slotte waren er ‘bons

van zekere waarde ten einde zich daarmede een vrolijken dag te kunnen verschaffen'.²²

En natuurlijk was daar weer dominee Bax met een gedicht: zeven strofen van tien regels maar liefst. Of de thuiscomers zich veel tijd gegund hebben Bax' dichtregels tot zich te nemen, laten we maar in het midden. Wie de moeite nam zich door de eerste vijf strofen heen te worstelen, kon in het zesde de volgende regels lezen:

'Legt nu uw zwaard, met eer gedragen,
In eed'le zelfvoldoening neer;
Keert aan het hart van vriend en magen
Tot stil en huisselijk leven weêr;
Rust op de onwelkbare eerlouwrienen,
En 't kruis dat u de borst blijft sieren,
Zij u een zeker onderpand,
Dat alle braven u vereeren,
Die burgertrouw en moed waarden.
Ontvangt den dank van 't Vaderland!²³

Daar moesten de terugkeerders het dan maar mee doen. En natuurlijk met die consumptiebonnen. ●

Noten, bronnen, literatuur

- 1 De volledige proclamatie is na te lezen in Johan P. Nater, *De Tiendaagse Veldtocht. De Belgische Opstand 1830/1831*. Haarlem 1980.
- 2 Dit is exclusief vrijwilligerskorpsen zoals de Jagers van Van Dam uit Utrecht en de studentencompagnieën uit onder meer Leiden en Franeker (bron: Nater, p. 51).
- 3 Publicatie van 9 oktober 1830, geciteerd uit de *Arnhemse Courant* van 12 oktober 1830.
- 4 Vermoedelijk was dit predicaat alleen voorbehouden aan compagnieën samengesteld uit de eerste ban van dienstdoende schutterijen.
- 5 Regionaal Archief Zutphen (RAZ), archiefnr. 2 (gemeente Zutphen 1816-1919), inv.nr. 301 (Ingekomen Stukken 1830), brief Gouverneur v.d. Prov. Gelderland aan B&W d.d. 24 okt.
- 6 Id., id., inv.nr. 20 (Raadsnotulen 1830), raadsbesluit 14 oktober.

- 7 Id., id., inv.nr. 301, brief Lulofs aan B&W 16 okt.; 'monteringsstukken': militaire uitrustingsstukken.
- 8 Id., id., inv.nr. 20, raadsbesluit 13 november.
- 9 Id., id., inv.nr. 301, brief Van Löben Sels aan B&W 16 okt. 1830.
- 10 De namen van alle andere schutters van de keurcompagnie zijn te vinden in: RAZ, archiefnr. 302 (Familie Van Löben Sels), inv.nr. 276 (Veranderingenstaat).
- 11 *Arnhemse Courant* van 6 nov. 1830.
- 12 RAZ, archiefnr. 238 (Schutterij), inv.nr. 27 (Register van afgegeven wapenen etc.); achter tien namen van de op 2 november 1830 ingelijfde schutters staat expliciet vermeld: vrijwilliger; als de aanhalingstekens in de kolom Grade van dit register niet alleen betrekking hebben op de dienstgraad, maar ook op de kwalificatie vrijwilliger, tellen we veertig vrijwilligers. Dat zijn er nog lang geen zeventig en bovendien nog steeds onwaarschijnlijk veel in het licht van de landelijke cijfers.
- 13 D. Bax: *Vaartwel aan de uitrukkende Schutterij te Zutphen op Dingsdag 2 November 1830* (collectie RAZ).
- 14 RAZ, archiefnr. 302, inv.nr. 73 (Menageboek 1830/1831).
- 15 Id., archiefnr. 2, inv.nr. 1094B (Bijlages stadsrekeningen 1831).
- 16 In een volgend artikel zal kort worden ingegaan op de rol van de Gelderse schutterij tijdens de Tiendaagse Veldtocht.
- 17 RAZ, archiefnr. 2, inv.nr. 309 (Ingekomen Stukken 2e helft 1834), brief Winold Abbing aan B&W 8 aug. 1834.
- 18 Id., Index op de Notulen van de Raad 1816 – 1852.
- 19 Id., archiefnr. 238, inv.nr. 27 (Register van afgegeven wapenen etc.).
- 20 Id., archiefnr. 2, inv.nr. 134 (Verbaal B&W 1834).
- 21 Id., id., inv.nr. 1100 (Bijlages stadsrekeningen 1834).
- 22 Id., id., inv.nr. 25 (Notulen van de Raad 1834).
- 23 D. Bax: *Welkom aan de uit het leger te veldte terugkeerende Zutphensche schutterij op den 2 september 1834* (collectie RAZ).